

KONCEPTUALNI PARAGRAF KAO JEDINICA ZNANSTVENOG DISKURSA

UDK 801:801.8:001.8

Referat na znanstvenom skupu. Primitljen 1. 6. 1983.

Rečenica se obično smatra osnovnom komunikacijskom jedinicom koja se koristi u organizaciji i u građenju drugih, od nje viših smisaonih jedinica tekstualne organizacije, teksta kao cjeline.

Takva bazična funkcija rečenice prihvaća se i u onim slučajevima kad se kao jedinice tekstualne organizacije izdvajaju neke druge jedinice, nadređenično jedinstvo ili paragraf. Dakle, diskretnost rečenice je ujedno uvjet diskretnosti teksta u cjelini. Takvo promatranje rečenice uvelike je uvjetovano time što se analiza vršila na pisanom tekstu u kojem je diskretnost rečenice određena i fizičkim granicama.

Što je tekst diskretniji, to je organiziraniji i logičniji. Drugim riječima, jasnija je njegova kako gramatička tako i semantička struktura.

Tako je za naučni diskurs karakteristična logičnost, neproturječnost, sistematičnost, jasnoća i preciznost izlaganja. Te se karakteristike znanstvenog diskursa ostvaruju preko cjelovitosti i povezanosti teksta. Na razini semantike te se karakteristike teksta ostvaruju osobitim strukturiranjem smisaonog sadržaja teksta, tj. upotrebljavaju se takva leksička i semantička sredstva pomoću kojih se informacijska struktura razvija tako da bude logična, sukcesivna i dosljedna. S jezičnog stajališta to se postiže preciznošću nominacije i povezanošću jezičnih elemenata. Znanstveni diskurs zbog takvih svojih karakteristika zahtijeva i izrazitu diskretnost semantičkih jedinica. Smisaona struktura teksta, dakle, slabit će ili jačati ovisno o tome koliko su precizno izražene nominacije i veze među njima.

Lingvistički interes za rečenicu našao je svoj najviši izraz u generativnoj lingvistici Chomskoga, prema kojoj se rečenice generiraju na osnovi centralnog plana ili jezgre one misli koju govornik želi saopćiti. Npr., situacija »Petar čita novine« može se razgraditi na odnose »netko izvodi neku radnju«, što se može izraziti sintaktičkim odnosom imeničke fraze i glagolske fraze, a zatim se glagolska fraza može razviti u glagol i imenicu. Takva sintaktička struktura zatim se može realizirati reprodukcijom uskladištenih konkretnih riječi koje opisuju konkretnu situaciju.

Međutim, prihvaćajući diskretnost rečenice, kao sastavnog elementa teksta, možemo se upitati koje su to tekstualne jedinice više razine od rečenice. Dakako, kao aksiomski neizbježna jedinica nameće se cijeli tekst i pitanje koje slijedi iz toga jest: da li između rečenice kao minimalne komunikacijske jedinice u diskursu i čitavog diskursa postoje hijerarhijske razine diskursnih jedinica. Dalje, ako takve jedinice postoje, koji su kriteriji koji omogućuju da se one izdvoje, tj. da im se odrede granice, odnosno da se elementi unutar tih granica identificiraju kao elementi iste jedinice? Da li za izdvajanje takvih jedinica postoje lingvistički kriteriji ili se nužno uključuju neki drugi kriteriji, pa ako ima drugih kriterija, da li između njih i lingvističkog izraza postoji neki odnos?

Kao što se u pismenom tekstu rečenica, već zbog svoje fizičke omeđenosti, izdvaja kao jedinica, isto se tako paragraf, omeđen većim razmakom među recima ili uvlačenjem retka, može izdvojiti kao jedinica višeg reda.

Tradicionalna definicija paragrafa uključuje dvije oznake. Klaić defini-
nira paragraf kao »dio teksta kojim počinje nova stavka samostalnog zna-
čenja«.

Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva ga određuje kao »odlomak
ili dio teksta koji počinje novim redom i ima samostalno značenje«.

Ožegov kaže da je paragraf »dio teksta između dva uvlačenja retka«,
dakle ne uključuje značenje kao kriterij.

Za Webstera je paragraf »odvojeni dio pisanog ili štampanog sastava
koji se sastoji od jedne rečenice ili više njih, i tvori retoričku jedinicu (jer
obrađuje određeni vid teme) i označen je početkom novog obično uvučenog
retka«.

U Sovjetskom enciklopedijskom rječniku paragraf je objašnjen kao »dio
teksta (složena sintaktička cjelina) koja čini smislaonu cjelinu i koja se izdvaja
uvlačenjem prvog retka«.

Pristup proučavanju jezika u sklopu stručnog jezika karakterizira prou-
čavanje retoričkih funkcija pojedinih jezičnih fenomena, gdje se retorička
funkcija odnosi na organizaciju znanstvene informacije za određeni cilj i
određenu vrstu čitaoca. Kao osnovna jedinica u retoričkom procesu izdvaja
se znanstveni paragraf.

Trimble smatra da je tradicionalna definicija paragrafa manjkava, budući
da, osobito u znanstvenom tekstu, niz rečenica, koji je fizički izdvojen, ne
izražava uvijek potpunu misao niti ima samostalno značenje. Osim toga, on
smatra da tradicionalna definicija ne zadovoljava, jer brka dvije vrste kri-
terija: konceptualni kriterij koji se odnosi na samostalno značenje i formalni
kriterij fizičke odvojenosti paragrafa. Stoga Trimble definiira dvije vrste para-
grafa, tako da je svaka definirana samo prema jednom od ta dva kriterija:
fizički paragraf koji se odnosi na raspored rečenica na stranici uključuje
formalni kriterij i konceptualni paragraf koji uključuje retoričke kriterije.
Dakle, konceptualni paragraf, prema Trimbleu, niz je retorički organiziranih
i povezanih koncepta koji razvijaju danu generalizaciju tvoreći tako kohe-
rentnu i cjelovitu jedinicu diskursa. Takav konceptualni paragraf je osnovna
jedinica diskursa u znanstvenom i tehničkom engleskom i često se sastoji
od nekoliko fizičkih paragrafa.

Stoga čitalac koji ne poznaje retorička pravila organizacije teksta i pra-
vila organizacije konceptualnog paragrafa, a to se odnosi na studente koji uče
strani jezik, često znanstvenom tekstu pristupa tako da svaki fizički paragraf
identificira kao novu konceptualnu jedinicu.

Pojam konceptualnog paragrafa uključuje i pojam koncepta, pa bi bilo
korisno dati koncept samog koncepta, tj. definirati pojam pojma.

Riječ pojam se upotrebljava u običnom životu kad za nekog kažemo
da »pojma nema o čemu govori«, ali se koristi i u znanstvenoj literaturi kada
se, npr., piše ili govori o pojmu »viška rada« ili »proizvodnih snaga« i sl.

U logici G. Petrović definiira pojam kao »misao o biti onoga što mislimo,
odnosno misao o bitnim karakteristikama onoga što mislimo«. Ako sve što
mislimo i o čemu možemo misliti nazivamo predmetom, možemo reći da je
pojam misao o biti predmeta. Ta misao o biti je određena karakteristikama
onog o čemu mislimo, tj. oznakama i skupom bitnih oznaka, tj. sadržajem
pojma.

S obzirom na svoje oznake i sadržaj, pojmovi mogu biti u različitim odnosima čiji je potpuni pregled teško dati.

Tako Petrovićeva klasifikacija pojmova glasi: pojmovi za stvari, svojstva, za proces, za način, za odnos; ili pojmovi o fizičkim predmetima, praktičkim predmetima i idealnim predmetima, ili pojmovi o realnim predmetima i o imaginarnim predmetima, zatim individualni i klasni, nekvantificirani i kvantificirani, jednostavni i složeni, pozitivni i negativni, konkretni i apstraktni, jasni i nejasni, kolektivni i nekolektivni.

Upravo ti odnosi među konceptima značajni su markeri koji nam pokazuju kako autor razvija generički koncept, odnosno osnovnu ideju; koje oznake smatra relevantnima i unosi ih u sadržaj pojma, koncepta a to zapravo određuje razinu konceptualnog paragrafa u tekstu.

Uzimanje u obzir takvih logičkih kriterija prilikom lingvističke analize upozorava na interdisciplinarne karakteristike lingvistike teksta kao znanstvene discipline.

Još jedan dokaz pruža i pokušaj njezinog povezivanja s psihologijom. Na psihološkoj razini smatra se da su koncepti pohranjeni u memoriji, i to na osnovi svoje međusobne povezanosti. Veze među pojmovima imaju svoj sadržaj (npr. vrsta, svojstvo, primjer) i dvosmjerne su. Znanje u ljudskoj memoriji predstavlja međuovisnu mrežu pojmova i veza. Znanje o jednoj temi je povezano sa znanjem o drugoj temi.

Ipak vratimo se osnovnoj temi.

Trimble je pojam konceptualnog paragrafa objasnio na svom klasičnom primjeru opisa barometra. Međutim, u vezi s takvim definiranjem konceptualnog paragrafa postavlja se pitanje: kakav je odnos tog konceptualnog paragrafa prema većoj cjelini čiji je on vjerojatno samo jedan dio? Možemo, naime, pretpostaviti da pojam barometra predstavlja subordinirani pojam u odnosu prema pojmu meteoroloških instrumenata, a on opet, vjerojatno, subordinirani pojam u odnosu prema mjernim instrumentima itd., ovisno o tipu teksta.

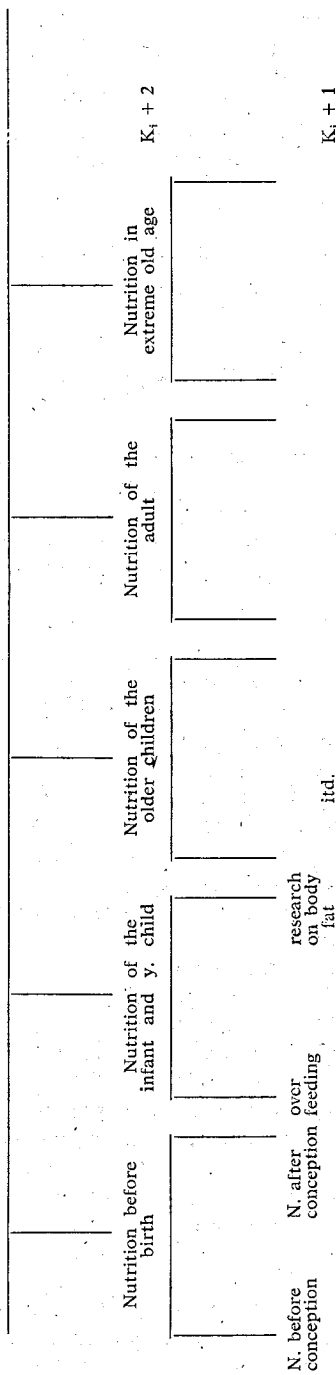
Ako se konceptualnom paragrafu tako pristupi, onda se on nužno mora promatrati na dinamičkoj osi različitih razina s obzirom na podređenost i nadređenost konceptualnih paragrafa.

Sličan je i van Dijkov pristup tematskoj organizaciji teksta. Van Dijk uvodi pojam makrostrukture koja je zapravo globalna propozicija o sadržaju čitavog teksta. On, naime, smatra da stvaranje teksta počinje od glavne ideje koja se postepeno grana u specifičnija značenja. Ta specifičnija značenja realiziraju se uvođenjem novih tema, odnosno podtema (topic, subtopic, mikrostrukture), koje su sve, više ili manje, povezane s glavnom temom. Svaki tekst, prema tome, može imati nekoliko razina makrostrukture od najspecifičnije do najopćenitije.

Smatramo da je zato konceptualni paragraf potrebno definirati uvijek u odnosu prema određenoj razini, prema tome, dinamički. Konceptualni bi paragraf, prema tome, neke, recimo, i -te razine uključivao određeni koncept k_i koji predstavlja ujedno oznaku za koncept k_{i+1} , to jest za koncept sljedeće više razine, a sam je definiran oznakama k_{i+1} , koje predstavljaju koncepte $i-1$ razine. Drugim riječima, koncept određene razine definiran je konceptima niže razine koji predstavljaju njegove oznake, a on sam predstavlja oznaku za koncept više razine.

Najviša konceptualna razina je razina k_n koja predstavlja naslov teksta.

Grafički prikaz članka: Nutrition from Conception to Extreme Old Age K₁ + 3

under nutrition in birth rate war and decline itd.

Pitanje najniže konceptualne razine teško je odrediti. Naime, komponente koncepta, kao što smatra Beaugrande, nisu do kraja postojane, a osim toga, on postavlja pitanje svrishodnosti takve analize koncepta, jer kada bismo i mogli odrediti jedinice koje čine određeni koncept, pitanje je da li je takva analiza prihvatljiva prilikom stvaranja teksta. Stoga Beaugrande smatra da je korisnije promatrati međuovisnost koncepata, tj. koherenciju teksta. Koherencija predstavlja načine na koje se koncepti, odnosno njihove komponente, povezuju i odnose koji leže u osnovi površinske strukture teksta.

Takav pristup tekstu nužno uključuje logičko-smisaonu analizu. Pod logičko-smisaonom analizom teksta ne podrazumijeva se analiza njegova sadržaja već logičko-smisaonih veza koje postoje između pojedinih dijelova teksta, uključujući različite razine. Takva analiza je potrebna prijelazna stepenica u postizanju konačnog cilja primanja teksta, tj. njegovog potpunog razumijevanja. Dakako da se sadržajna analiza teksta ne može isključiti i da su ta dva plana međusobno povezana.

Lingvističku osnovu za logičko-smisaonu analizu teksta čini lingvistika teksta koja proučava diskurs i različite razine nadrećeničkog jedinstva.

Različiti aspekti lingvistike teksta i rezultati do kojih se došlo u njenim okvirima imaju neposredan utjecaj na metodologiju učenja stranih jezika, osobito učenja čitanja, jer se na tom primjeru tekst izdvaja kao jedinica učenja izrazitije nego drugdje. Međutim, rezultati lingvistike teksta općenito uzevši ne koriste se u metodici onoliko koliko bismo to očekivali.

Lingvistika teksta nije ušla u nastavnu praksu, ne primjenjuje se pri sastavljanju udžbenika i nastavnih materijala.

Tekst kao lingvistička jedinica određen je različitim oblicima logičko-smisaonih veza između njegovih sastavnih dijelova.

Da bi se tekst shvatio, potrebno je pravilno i u potpunosti (ako je to moguće) razumjeti odnose zavisnosti i nezavisnosti elemenata kojima se ostvaruje vezanost teksta. Funkcija elemenata se određuje ne samo na osnovi sintaktičkih odnosa u tekstu već se nužno uključuje i logičko-smisaoni kriterij.

Zilberman je klasificirao sredstva organizacije teksta koja imaju prije svega značenje u njegovu razumijevanju u dvije grupe:

1. Leksičke i gramatičke jedinice koje označuju logičko smisaono ponavljanje misli autora. To su riječi upućivači. Tu se mogu ubrojati konstrukcije koje pokazuju:

- a) početak nove misli,
- b) prijelaz na novu temu,
- c) nabranje i dodavanje argumenata i završetak misli,
- d) potvrda argumentaciji novim podacima,
- e) pojašnjenje,
- f) parafraza,
- g) suprotstavljanje.

Ukupnost tih sredstava čini logičko-smisaonu mrežu teksta.

2. Sredstva sekundarne nominacije koja omogućuju da se identificira predmet izlaganja.

To su: ponavljanja, zamjenice, zamjenjivači i elipse.

Izmjenjivanje sredstava prijemne i sekundarne nominacije svodi se u

razumijevanju teksta na pronalaženje antecedenta, što i čini suštinu logičko-smislaone analize teksta.

Polazeći od prethodnih teorijskih razmatranja, pokušali smo analizirati konceptualni paragraf različitih razina, i to na znanstvenom pisanom tekstu iz područja filozofije i poljoprivrede na engleskom i ruskom jeziku.

Cilj analize bio je određivanje konceptualne strukture teksta, odnosno veza među konceptima različitih razina i među konceptima iste razine da bi se, ako postoje, ustanovile razlike i sličnosti u konceptualnoj strukturi tekstova navedenih struka, odnosno navedenih jezika.

Analizirana su četiri članka, za svako područje i za svaki jezik po jedan članak. Svaki je članak imao 15-ak stranica.

Uzorak članka je premalen i nije dovoljno reprezentativan da bi se izvršila ozbiljnija statistička obrada dobivenih podataka ili da bi se izvodili definitivniji zaključci, te će stoga ovi rezultati poslužiti samo kao ilustracija određenih odnosa i veza među konceptualnim paragrafima. Čini se da primijenjena metodologija analize potvrđuje mogućnosti da se na takav način provede analiza reprezentativnijih uzoraka i stoga rezultati ovog rada mogu biti prilog razradi metodologije analize konceptualnog paragrafa.

Vrste veza među konceptualnim paragrafima i unutar paragrafa pokušali smo sistematizirati te je dobivena ovakva klasifikacija tekstualnih veznih sredstava:

I. LEKSIČKE VEZE

1. ponavljanje:
 - a) ista riječ ili ista sintagma,
 - b) sinonim ili gotovo sinonim,
 - c) opća riječ,
 - d) nadređena riječ ili podređena riječ.
2. Kolokacije:
 - a) antonimija,
 - b) komplementarnost,
 - c) konverzija,
 - d) odnos dio — cjelina,
 - e) odnos dio — dio,
 - f) hiponimija.

II. REFERENTNE VEZE

1. Zamjeničke:
 - a) leksička,
 - b) rečenička,
 - c) nadrečenička.
2. Priloške
3. Pridjevske.

III. MODALNE VEZE

IV. RAZVOJNE RIJEČI

V. UPUĆIVAČI

VI. KONEKTORI

1. Veznici
2. Konektori

VII. REČENICE

1. Autosemantičke
2. Sinsemantičke
3. Upitne

VIII. ELIPSE.

Rezultati analize su pokazali:

- Najviša razina konceptualnog paragrafa veže se sa slijedećom nižom razinom prije svega leksičkim vezama. Ta se veza ostvaruje vrlo često i formalnim oznakama izdvajanjem podnaslova, ili, posebno u filozofskim člancima, rednim brojevima, zvjezdicom, a u člancima iz poljoprivrede masno štampanim imeničkim sintagmama na početku paragrafa.

- Veza između druge najviše i treće najviše razine i opet se ostvaruje prije svega leksičkim veznim sredstvima. Na trećoj najvišoj razini konceptualni paragrafi nisu formalno obilježeni.
- Veza između treće najviše i četvrte najviše razine ostvaruje se prije svega autosemantičkim rečenicama, a ponekad, ali vrlo rijetko, susreću se i riječi upućivači. Konceptualni paragrafi nisu formalno obilježeni.
- Veza unutar pete razine konceptualnog paragrafa, u našem slučaju najniže razine, dakle među fizičkim paragrafima, ostvaruje se leksičkim veznim sredstvima, referentnim vezama, upućivačima i konektorima. Fizički paragrafi su formalno obilježeni uvlačenjem prvog retka.
- Veze unutar fizičkog paragrafa ostvaruju se prije svega konektorima i referentnim vezama, a rjeđe riječima upućivačima, modalima, odnosno leksičkim veznim sredstvima.
- Veze unutar konceptualnih paragrafa niže razine čvršće su nego veze unutar konceptualnih paragrafa više razine.
- Na osnovi ove analize moguće je naslutiti da se u engleskom upotrebljava više modala (filoz. 24%, polj. 10%) nego u ruskome (fil. 0, polj. 2%).
- U ruskom jeziku upotrebljava se više konektora (fil. 61%, polj. 60%) nego u engleskome (fil. 45%, polj. 47%).
- Upotreba referentnih veza je približno izjednačena u oba jezika i u obje struke (engleski: fil. 30%, polj. 40%; ruski: fil. 34%, polj. 33%).

Detaljnija i sistematičnija istraživanja takve vrste temeljena na kontrastivnim principima uspoređivanja različitih jezika i različitih struka, osim teorijskog značenja našla bi svoju primjenu i u nastavi stranih jezika. Upućivanje studenata u strukturu konceptualne organizacije teksta i sredstava njezinog lingvističkog ostvarivanja olakšalo bi snalaženje u stranom jeziku, kako na razini njegove percepcije, tako i na razini njegove produkcije.

LITERATURA

- Beaugrande, R. de, *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London, 1981.
- Van Dijk, T. A., *Text and Context*, Longman, London-New York, 1977.
- Petrović, G., *Logika*, Školska knjiga, 1977.
- Trimble, L., »A Rhetorical Approach to Reading Scientific and Technical English«, *Forum*, Vol. XVII, br. 4, 1979.
- Widdowson, H. G., *Teaching Language as Communication*, London, OUP, Oxford, 1979.
- Zil'berman, L. J., *Strukturno-semantičeskij analiz teksta*, Nauka, Moskva, 1982.

THE CONCEPTUAL PARAGRAPH AS A UNIT OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary

Recent research in linguistics and logic has been extended to those parts of the text which cross sentence boundaries, and this has influenced the development of the analysis of sense structure in texts. The paragraph is being defined as a unit of the linguistic analysis of discourse. Apart from the physical paragraph as the unit of formal text organization, the conceptual paragraph as the informational or rhetorical unit is also being analysed.

Using examples of written scientific discourse on philosophy and agriculture in the English and Russian languages, this paper examines the rhetorical devices which ensure a continual flow of information within the conceptual paragraph and the means of its delimitation.